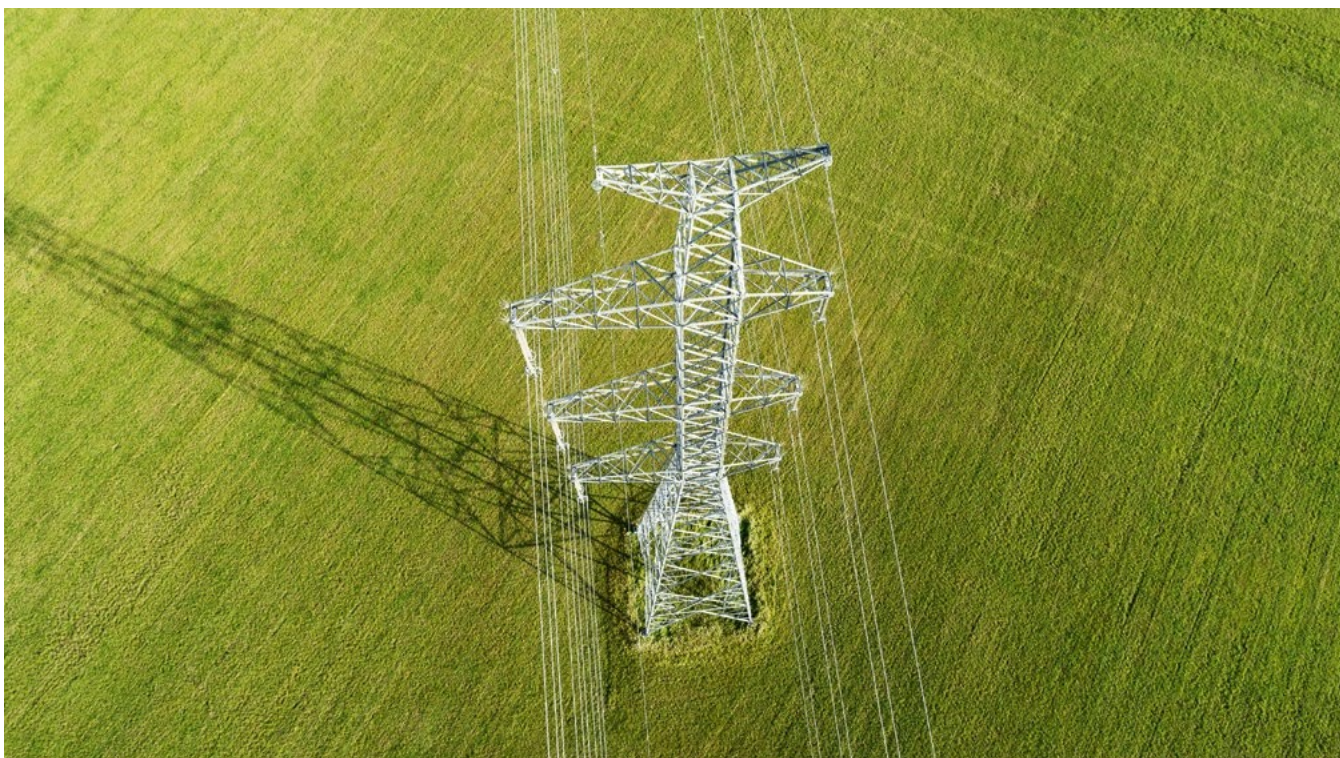

Tīras enerģijas pakotne – kā mainīsies elektroenerģijas industrija

Gatis Junghāns, RTU asoc. prof.,
AS "Augstsprieguma tīkls" valdes loceklis

Iļana Taivāne,
AS "Augstsprieguma tīkls" juriskonsults

Eiropas Savienība patlaban atjaunina savas enerģētikas politikas satvaru, lai veicinātu pāreju uz tīru enerģiju un paaugstinātu enerģijas piegādes drošību un kvalitāti. Jau ir pabeigtas sarunas par visiem jaunā enerģētikas tiesiskā regulējuma aspektiem, un sagaidāms, ka visi jaunie noteikumi tiks oficiāli apstiprināti līdz šā gada jūlijam. Tīras enerģijas pakotne, kas ietver kopumā astoņas regulas un direktīvas, ieviesīs nozīmīgas pārmaiņas elektroenerģijas industrijā Eiropā un Baltijā. Šajā rakstā apskatītas būtiskākās izmaiņas attiecībā uz elektroenerģijas sistēmu un tirgu, ko paredz raksta publicēšanas brīdī vēl neapstiprinātā Regula par elektroenerģijas iekšējo tirgu un Direktīva par kopīgiem noteikumiem attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu.

	Eiropas Komisijas priekšlikums	ES starpinstitūciju konsultācijas	Eiropas Parlamenta apstiprinājums	Eiropas Padomes apstiprinājums	Publicēts Oficiālajā Vēstnesī
Direktīva, ar ko groza Direktīvu 2010/31/ES par ēku energoefektivitāti un Direktīvu 2012/27/ES par energoefektivitāti	30/11/2016	Politiskā vienošanās	17/04/2018	14/05/2018	19/06/2018 - Directive (EU) 2018/844
Direktīva par no atjaunojamajiem energoresursiem iegūtas enerģijas izmantošanas veicināšanu	30/11/2016	Politiskā vienošanās	13/11/2018	04/12/2018	21/12/2018 - Directive (EU) 2018/2001
Direktīva, ar ko groza Direktīvu 2012/27/ES par energoefektivitāti	30/11/2016	Politiskā vienošanās	13/11/2018	04/12/2018	21/12/2018 - Directive (EU) 2018/2002
Regula par enerģētikas savienības un rīcības klimata politikas jomā pārvaldību	30/11/2016	Politiskā vienošanās	13/11/2018	04/12/2018	21/12/2018 - Regulation (EU) 2018/1999
Regula par elektroenerģijas iekšējo tirgu	30/11/2016	Politiskā vienošanās	26/03/2019	Plānots 05.2019	-
Direktīva par kopīgiem noteikumiem attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu	30/11/2016	Politiskā vienošanās	26/03/2019	Plānots 05.2019	-
Regula par riskgatavību elektroenerģijas sektorā	30/11/2016	Politiskā vienošanās	26/03/2019	Plānots 05.2019	-
Regula, ar ko izveido Eiropas Savienības Energo regulatoru sadarbības aģentūru	30/11/2016	Politiskā vienošanās	26/03/2019	Plānots 05.2019	-

Jaunās politikas satvars uzlabo tiesisko noteiktību, ieviešot pirmos **nacionālos enerģētikas un klimata plānus**, lai tādējādi veicinātu investīcijas šajā svarīgajā nozarē.

Jaunā politika paredz būtiski palielināt patērētāju lomu un nodrošina tiem iespējas kļūt par aktīviem enerģētikas pārmaiņu procesa dalībniekiem. Jaunā politika nosaka divus jaunus Eiropas Savienības (ES) mērķus laikposmā līdz 2030. gadam: 1) saistošs **atjaunojamās enerģijas mērķis vismaz 32% apmērā**; un 2) **energoefektivitātes mērķis vismaz 32,5% apmērā** – ar iespējamu augšupvērstu pārskatīšanu 2023. gadā. Elektroenerģijas tirgum jaunā politika apstiprina **2030. gada starpsavienojumu mērķi 15% apmērā** no uzstādītās ģenerācijas jaudas, kas ir turpinājums 10% mērķim laikposmā līdz 2020. gadam.

Pilnībā īstenota, šī politika visā ES novedīs pie aptuveni **45% emisiju samazinājuma laikposmā** līdz 2030. gadam salīdzinājumā ar 1990. gadu.

Lai sasniegtu ilgtermiņa siltumnīcefekta gāzu emisiju samazināšanas mērķi, jaunais enerģētikas politikas satvars paredz izveidot Enerģētikas savienības pārvaldības sistēmu. Katrai ES dalībvalstij ir jāsigatavo integrēts valsts enerģētikas un klimata plāns 2021. – 2030. gadam, norādot, ar kādiem līdzekļiem tā sasniegs attiecīgos mērķus.

Tīras enerģijas pakotnē ir ietverti īpaši pasākumi ēku sektoram, kas ir lielākais enerģijas patērētājs Eiropā ar ievērojamu potenciālu energoefektivitātes palielināšanas jomā.

Vēl viena pakotnes daļa ir paredzēta tāda moderna ES elektroenerģijas tirgus izveidei, kas pielāgots jaunajām realitātēm – tātad ir elastīgāks, vairāk orientēts uz tirgus dalībniekiem, piemērotāks atjaunojamo energoresursu integrēšanai.

Jauno noteikumu mērķis ir novietot patērētājus enerģētikas transformācijas centrā, piešķirot viņiem lielākas izvēles

iespējas un tiesības un ļaujot ikvienam patērētājam pašam piedalīties nozares pārveides procesā, ražojot atjaunojamo enerģiju un nododot to tīklā.

Tīras enerģijas pakotnē ietver 8 tiesību aktus (sk. tabulu).

Ķersies pie regulēto elektroenerģijas cenu izskaušanas

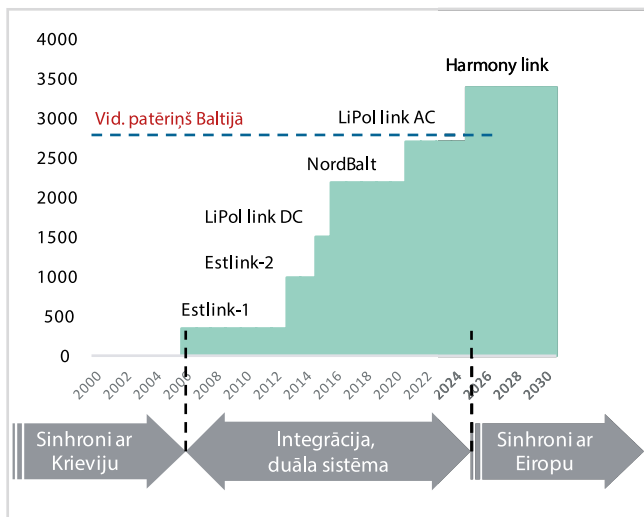
Latvijā jau vairākus gadus netiek regulētas elektroenerģijas cenas. Tomēr daudzviet Eiropā šī prakse vēl nav pārtraukta. Arī Lietuvā mājāsaimniecības joprojām pērk elektroenerģiju par regulētām elektroenerģijas cenām.

Jaunā elektroenerģijas tirgus direktīva liks dalībvalstīm nodrošināt to, lai patērētājiem elektroenerģijas piegādes cenas būtu balstītas uz tirgus cenām. Elektroenerģijas piegādes cenu regulācija būs liegta, vienlaikus nodrošinot, ka patērētājiem ir pieejami savstarpēji konkurējoši cenu piedāvājumi no vairākiem piegādātājiem.

Enerģētiskās nabadzības skarto un neaizsargāto mājāsaimniecību lietotāju aizsardzību dalībvalstīm būs jāīsteno, izmantojot sociālo politiku vai citus līdzekļus – nevis publisko intervenci elektroenerģijas piegādes cenu noteikšanā.

Tomēr politiskā kompromisa rezultātā jaunā direktīva ļauj dalībvalstij ieviest elektroenerģijas piegādes cenu noteikšanu (regulēšanu) mājāsaimniecībām un maziem komercuzņēmumiem ar nosacījumu, ka tā izpilda plaša apjoma tirgus kritērijus, tajā skaitā:

- dalībvalsts nodrošina, ka visiem ES elektroenerģijas uzņēmumiem (piegādātājiem) ir vienlīdzīga piekļuve lietotājiem;
- šāda dalībvalsts ieviešanas elektroenerģijas piegādes cenu

1. attēls. Baltijas starpsavienojumu jaudas attīstība ar Eiropas elektroenerģijas sistēmu, MW

noteikšanā ir ierobežota laikā ar noteiktu piegādes cenu regulēšanas pārtraukšanas brīdi;

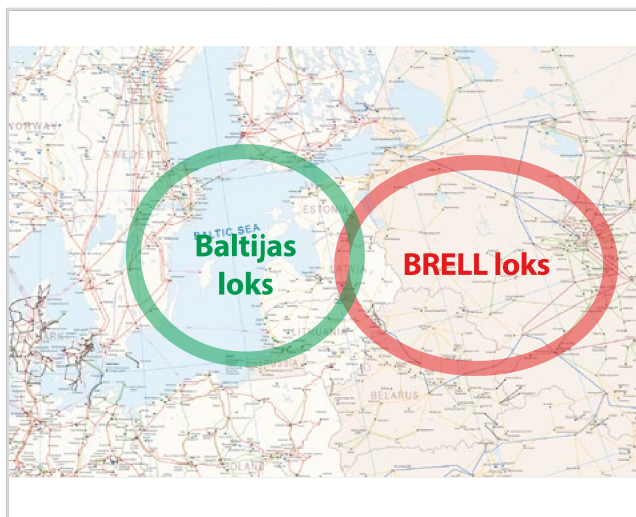
- dalībvalsts iejaukšanās diskriminējošā veidā nerada papildu izmaksas tirgus dalībniekiem;
- līdz ar elektroenerģijas piegādes cenu regulēšanu dalībvalstij jāizstrādā ieviešamo pasākumu kopums konkurences radīšanai tirgū un metodiku minēto pasākumu progresa novērtēšanai;
- regulētajām cenām ir jābūt lielākām par izmaksām un virs līmeņa, kurā rodas efektīva cenu konkurence;
- patērētājiem, kuri saņem regulēto cenu, jābūt nodrošinātai iespējai izvēlēties tirgus piedāvājumus, un ne retāk kā reizi ceturksnī patērētājiem ir tiešā veidā jāsaņem informācija par tirgus piedāvājumiem un ekonomisko ieguvumu, izvēloties tirgus piedāvājumu.

Dalībvalstij, kas izvēlēsies joprojām regulēt elektroenerģijas piegādes cenas, būs regulāri jāatskaitās Eiropas Komisijai (EK) gan par patērētājiem, kas izmanto regulētos piegādes tarifus, gan par progresu tirgus veicināšanas pasākumu ieviešanas jomā.

Politiskā kompromisa rezultātā elektroenerģijas tirgus direktīvā vēl neizdevās noteikt termiņu, līdz kuram ES pilnībā izbeigt elektroenerģijas piegādes cenu regulēšanu. Taču elektroenerģijas tirgus direktīva paredz, ka EK līdz 2025. gada 31. decembrim iesniegs Eiropas Parlamentam un Padomei ziņojumu par cenu regulēšanas situāciju un tirgus konkurences attīstību un vajadzības gadījumā iesniegs arī tiesību akta priekšlikumu ar iekļautu regulēto cenu beigu datumu.

Patērētāju novietos sistēmas centrā, veicinās pieprasījuma reakcijas un agregatoru ienākšanu tirgū

Jaunā elektroenerģijas tirgus direktīva uzdod ES dalībvalstīm atļaut un veicināt pieprasījuma reakciju, izmantojot agregēšanu. Dalībvalstīm būs jāatļauj galalietotājiem, tostarp tiem, kuri piedāvā pieprasījuma reakciju, izmantojot agregēšanu, iesaistīties visos elektroenerģijas tirgos līdztekus ražotājiem.

Svarīgi, ka dalībvalstīm būs jānodrošina neatkarīgiem agregatoriem tiesības ienākt elektroenerģijas tirgos bez citu tirgus dalībnieku (t.sk. piegādātāju) piekrišanas. Turklāt galalietotājiem, kuriem būs līgums ar neatkarīgiem agregatoriem, elektroenerģijas piegādātāji nevarēs uzlikt nepamatotus maksājumus, sodus vai citus nepamatotus līgumiskus ierobežojumus.

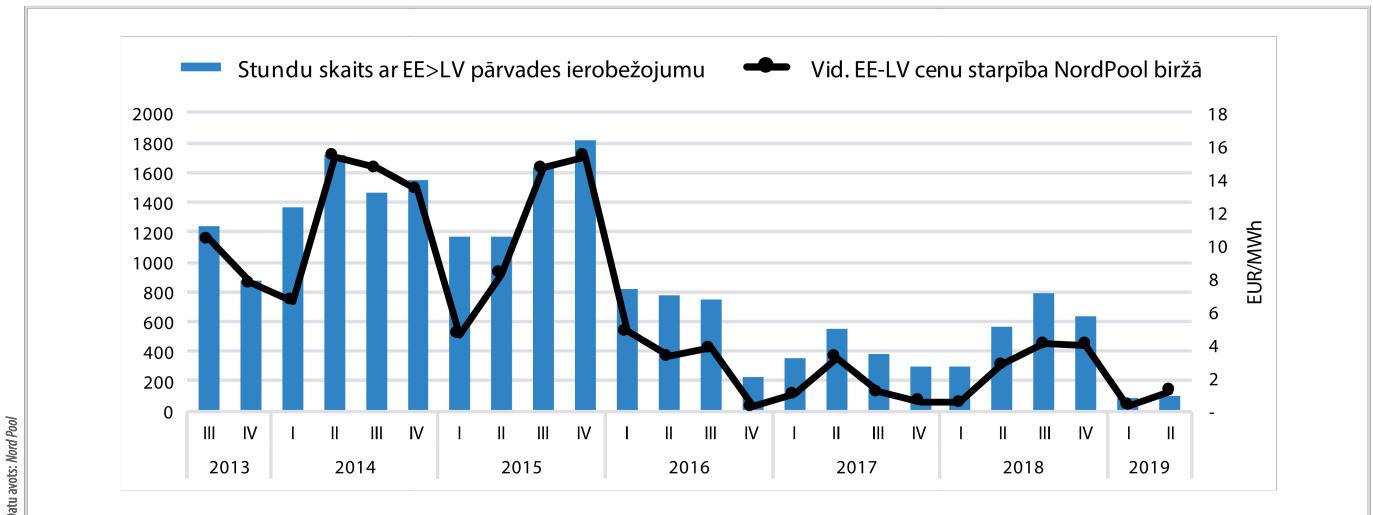
Palielinās starpvalstu tirdzniecības jaudu

Lai neatpaliktu no atjaunojamās enerģijas ražošanas attīstības, pēdējos gados īstenotas apjomīgas investīcijas pārvaldes tīklā. Tomēr tirdzniecībai pieejamās starpvalstu pārvaldes jaudas palielināšanās temps nav bijis tik ātrs, kā to sagaidīja tirgus dalībnieki un politikas veidotāji. Tāpēc PSO saskāries ar kritiku par "pārvaldes tirdzniecības jaudas ierobežošanu" un "koordinācijas un pārraudzības trūkumu".

Atsevišķas ieinteresētās puses pat ir gājušas tālāk un pārmetušas PSO "protekcionalisma praktizēšanu" un nacionālo tirgu prioritizēšanu uz pārrobežu tirdzniecības rēķina. Cenšoties uzsvērt Eiropas tirgus integrācijas un enerģijas vairumtirdzniecības attīstības nozīmīgumu, ES likumdevēji jaunajā elektroenerģijas tirgus regulā ierosina jaunu līdzekli: PSO tiek uzlikts pienākums piedāvāt tirdzniecībai starpvalstu pārvaldes jaudu, kas nav mazāka par 70% no elektrolīnijas pārvaldes jaudas, ņemot vērā sliktāko N-1 notikumu sistēmā. Tas nozīmē, ka elektrolīnijas pārvaldes jaudas daļa, ko PSO ļauns paredzēt drošuma rezervei, cilpu (jeb tranzīta) plūsmām un iekšējām plūsmām, nevar pārsniegt 30%.

Gadījumā, ja PSO – sistēmas drošības apsvērumu dēļ – nespēs nodrošināt tirdzniecības jaudu vismaz 70% apmērā no starpsavienojuma pārvaldes jaudas, nacionālais regulators var piešķirt PSO pārejas periodu līdz diviem gadiem. Šādā gadījumā PSO ir jāizstrādā un jāpublicē pasākumu plāns, kā ieviest ilgtermiņa risinājumu tiem ierobežojumiem, kuru dēļ regulators piešķir pārejas periodu.

Šī jaunā prasība ir pretrunīga un asi kritizēta no PSO puses – PSO uzskata, ka šāda mehāniska limita noteikšana bieži neatbilst fiziskajai realitātei tīklā. PSO ir centušies

2. attēls. Pārvades ierobežojumi uz Igaunijas-Latvijas robežas un to radītā elektroenerģijas cenu starpība biržā Nord Pool

argumentēt, ka, lai gan 70% minimālās tirdzniecības jaudas noteikšana palielinās starpvalstu tirdzniecību un cenu satuvināšanos nākamās dienas tirgū, pēc nākamās dienas tirgus slēgšanas PSO būs spiesti veikt apjomīgu, dārgu ģenerācijas pārplānošanu, lai pielāgotu starpvalstu plūsmas reālajai situācijai.

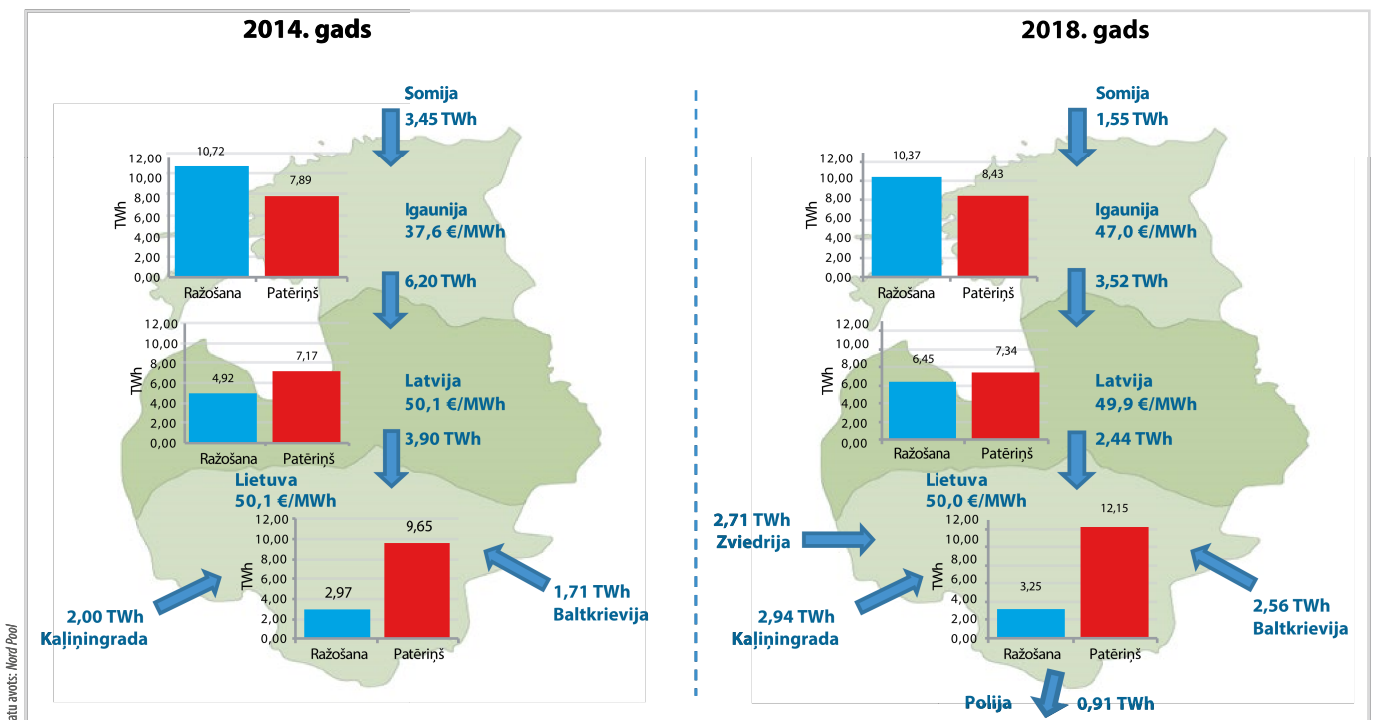
Saasinās cīņu ar strukturāliem ierobežojumiem pārvades tīklā

Jaunā elektroenerģijas tirgus regula liek dalībvalstīm veikt nepieciešamos pasākumus, lai novērstu pārslodzes pārvades tīklā. Tirdzniecības zonu robežas nosaka, pamatojoties uz ilgtermiņa strukturāliem ierobežojumiem pārvades tīklā. Ar "strukturālu ierobežojumu" (*structural congestion*) saprot

ierobežotu vietu pārvades sistēmā, kas ir paredzama, laika gaitā ģeogrāfiski stabila un bieži atkārtojas normālos elektroenerģijas sistēmas apstākļos.

Gadījumā, ja ir konstatēts strukturāls ierobežojums, dalībvalstij sadarbībā ar savu regulatīvo iestādi būs jāizstrādā rīcības plāns, kuram jāietver konkrēti ieviešami pasākumi strukturālā ierobežojuma novēršanai līdz nepieciešamam minimālam līmenim ne vēlāk kā līdz 2025. gada 31. decembrim.

Baltijas pārvades tīklā ir viens strukturāls ierobežojums uz Igaunijas-Latvijas robežas. Taču, pateicoties Baltijas pārvades sistēmas operatoru attīstītajiem starpsavienojumiem (1. att.), strukturālais ierobežojums uz Igaunijas-Latvijas robežas tiks likvidēts. Vēl 2014. gadā Igaunijas-Latvijas starpsavienojumā izveidojās ierobežojums 70% stundu un Igaunijas-Latvijas elektroenerģijas vairumtirgus cenas gadā vidēji atšķīrās par 12,5 EUR/MWh, turpretī jau 2018. gadā ierobežojumi

3. attēls. Baltijas valstu elektroenerģijas ģenerācija, patēriņš un summārās gada komerciālās elektroenerģijas pārplūdes 2014. un 2018. gadā

izveidojās tikai 26% stundu un cenu starpība saruka līdz 2,8 EUR/MWh (2. un 3. att.). Šobrīd AS "Augstsprieguma tīkls" būvē trešo elektropārvades līniju starp Igauniju un Latviju, kas tiks nodota ekspluatācijā 2020. gada beigās. Pateicoties jaunajam starpsavienojumam, strukturālais ierobežojums uz Igaunijas-Latvijas robežas tiks likvidēts.

Ierobežos jaudas maksājumus ražotājiem ar augstiem izmešiem

Jaudas mehānismi, kuru ietvaros dalībvalstis nodrošina jaudas maksājumus ražotājiem, ir viens no politiski sarežģītākajiem jautājumiem Eiropā, jo jaudas mehānisms ir subsīdija. Ieviešot jaudas mehānismu, tiek kavētas investīcijas inovācijās un alternatīvos resursos (piemēram, pieprasījuma reakcijā, uzkrāšanas iekārtās, agregatoros u.c.). Jaudas maksājumi kropļo tirgu.

Jaunā elektroenerģijas tirgus regula pieļauj iespēju dalībvalstij ieviest jaudas mehānismu, ja dalībvalstī konstatētas bažas par resursu pietiekamību. Dalībvalstīm, kurām konstatētas bažas par resursu pietiekamību, valsts atbalsta procesa ietvaros ir jāizstrādā un jāpublicē īstenošanas plāns ar grafiku konstatēto regulatīvo izkropļojumu vai tirgus nepilnību likvidēšanai. Plāns ir jāsaparņo ar EK, un pēc tam jāveic regulāri ziņojumi EK par progresu plāna ieviešanas jomā.

Elektroenerģijas tirgus regula paredz, ka primāri resursu nepietiekamību jārisina ar t.s. stratēģiskajām rezervēm. Ja dalībvalsts ar izvērtējumu spēj pierādīt, ka ar stratēģiskām rezervēm resursu nepietiekamība netiks atrisināta, tad var ieviest jaudas mehānismu. Galvenā atšķirība starp stratēģisko rezervi un jaudas mehānismu ir tāda, ka stratēģiskās rezerves nepiedalās nevienā tirgū un PSO izmanto stratēģisko rezervi tikai gadījumā, ja visi pieejamie resursi ir izmantoti. Savukārt ražotāji, kas saņem jaudas maksājumus jaudas mehānisma ietvaros, piedalās elektroenerģijas tirgū, un jaudas maksas

saņemšana neietekmē to ražošanas un tirdzniecības lēmumus.

Jaudas mehānismus apstiprina EK uz laikposmu, kas nepārsniedz 10 gadus, un to mērķis ir tikai un vienīgi novērst bažas par resursu nepietiekamību.

Bez tam, jaunā regula paredz jaudas mehānismos ietvert ierobežojumu, ka jaudas maksu var piešķirt tikai ražotājiem, kuriem CO₂ emisijas par saražoto kWh nepārsniedz 550 g. Tas nozīmē, ka ogļu elektrostacijas, kuras neražo elektroenerģiju koģenerācijas režīmā, nevarēs saņemt jaudas maksājumus. Šāds ierobežojums ir īpaši nozīmīgs Polijai.

Veidos Reģionālos koordinācijas centrus

Lai uzlabotu koordināciju starp pārvades sistēmu operatoriem, saskaņā ar elektroenerģijas pārvades sistēmas darbības vadlīnijām Eiropā tika izveidoti Reģionālie drošības koordinatori (turpmāk – RDK), kuri centralizēti veic piecas funkcijas, tajā skaitā tīkla modeļa izveidi, koordinētu drošuma analīzi, koordinētu starpsavienojumu jaudas aprēķināšanu, jaudu pietiekamības novērtēšanu un remontu atslēgumu plānošanu. Eiropā darbojas pieci RDK, tajā skaitā Baltijas RDK.

Jaunās elektroenerģijas tirgus regulas projekts paredz izveidot Reģionālos koordinācijas centrus (turpmāk – RKC), kas aizstās esošos Reģionālos drošības koordinatorus. Jaunajiem RKC darbību jāuzsāk līdz 2022. gada 1. jūlijam. RKC papildinās pārvades sistēmu operatoru lomu, pildot reģionālas nozīmes uzdevumus. Savas funkcijas RKC pildīs neatkarīgi no atsevišķu valstu vai PSO interesēm. Esošie RDK veic iepriekš minētās piecas funkcijas, turpretī jauno RKC funkciju skaits palielināsies līdz 16 – tas liecina par nepārprotamu kursu virzienā uz tālāku sistēmas vadības operāciju centralizāciju Eiropā. Svarīgi piebilst, ka RKC nepildīs reāla laika sistēmas vadības funkcijas, bet gan tikai plānošanas fāzes funkcijas. Reāla laika funkcijas joprojām pildīs PSO. **E&P**